

De relatie tussen angst bij peuters en kwaliteitskenmerken van de groep.

UNIVERSITEIT UTRECHT

Masterthesis

Universiteit Utrecht

Masteropleiding Pedagogische Wetenschappen

Masterprogramma Orthopedagogiek

Student: Vreeswijk-Zevering, Michelle (4029313)

Beoordelaar: Lex Wijnroks

Tweede beoordelaar:

Datum: Februari, 2015

Voorwoord

Voor u ligt een wetenschappelijk onderzoek dat uitgevoerd is in het kader van de masteropleiding ‘Orthopedagogiek’ aan de Universiteit van Utrecht. Het onderzoek staat in verband met de masterstage bij ‘PeuterPlus!’, een project voor zorgkinderen in Utrecht. Tijdens deze stage heb ik geobserveerd op verschillende voorscholen en verschillende kinderen ondersteund in hun ontwikkeling. Gedurende de stage kwam de kwaliteit van voorscholen meerdere keren in gesprekken naar voren. Er is een verschil zichtbaar tussen verschillende voorscholen. Ik vroeg mij af of dit verschil ook echt effect zou hebben op de ontwikkeling van kinderen. Vanuit deze vraag is het onderzoek voortgekomen. Ik heb me in het onderzoek gericht op de sensitiviteit van de pedagogisch medewerkers en daarnaast de mate van positieve sfeer op de groep. Het schrijven van het onderzoek dat voor u ligt was niet altijd makkelijk en heeft een hoop doorzettingsvermogen geëist. Ik wil mijn man bedanken voor alle steun en motiverende woorden, dit heeft mij geholpen te blijven doorzetten. Daarnaast wil ik mijn moeder en zus bedanken voor hun spar-momenten en oppeppende gesprekken en Doortje en Tamar voor hun feedback. Uiteraard wil ik ook Gerda den Bosch en Kim Idenburg bedanken voor de mogelijkheid om dit onderzoek te doen door middel van data vanuit mijn stage bij PeuterPlus! En ‘last but not least’ wil ik Lex Wijnroks bedanken voor alle tijd, feedback en handvatten die hij heeft gegeven bij het schrijven van dit onderzoek.

Michelle Vreeswijk-Zevering
Februari 2015

Samenvatting

Angst hoort bij de ontwikkeling van kinderen maar kan ook een versturende factor zijn in het functioneren. Op de ontwikkeling van angst zijn zowel kindfactoren als omgevingsfactoren van invloed. In dit onderzoek is getracht meer inzicht te verkrijgen in de invloed van twee omgevingsfactoren op angst bij kinderen; sensitiviteit van de pedagogisch medewerkers en positieve sfeer op de groep. De mate van sensitiviteit en positieve sfeer is bepaald door middel van de CLASS. De mate van angst is gemeten met de TRF en de SDQ. Verwacht werd voor beide factoren een significant lineair verband te vinden. Voor sensitiviteit zijn echter geen significante verbanden gevonden. Positieve sfeer had wel een effect op symptomen van angst zoals gemeten met de TRF en emotionele problemen (SDQ). In geval van emotionele problemen werd tegen de verwachting in een curve lineair verband gevonden. Hierbij hadden kinderen die in groep zaten met een matige positieve sfeer de hoogste scores op emotionele problemen en kinderen die in een groep zaten met een goede of slechte positieve sfeer de laagste scores op emotionele problemen. Om dit resultaat te kunnen verklaren is gekeken of er sprake is van een interactie-effect met leeftijd. Verwacht werd dat vooral jonge kinderen gevoelig voor verschillen in de positieve sfeer op de groep zouden zijn. Hiervan bleek echter geen sprake. Een matige positieve sfeer op de groep kan worden omschreven als een wisselende positieve sfeer. Mogelijk ligt hier de verklaring voor het vinden van een curve lineair verband. Het wisselen van de sfeer op de groep zou angst verhogend kunnen zijn. Aanvullend onderzoek is nodig maar toch kan reeds geconcludeerd worden dat met name positieve sfeer op de groep een belangrijke factor is voor angst bij kinderen.

Abstract

Anxiety is part of child development but can also be a disruptive factor in their functioning. The development of anxiety is influenced by child factors as well as environmental factors. This study sought to gain more insight into the impact of two environmental factors on anxiety in children; Sensitivity of the pedagogical staff and positive atmosphere in the group. Sensitivity and positive atmosphere were determined using the CLASS. The level of anxiety was measured with TRF and SDQ. A significant linear relationship was expected between both factors and level of anxiety. For sensitivity, however, no significant relations were found. For positive atmosphere significant effects was found on symptoms of anxiety(TRF) and emotional problems (SDQ). Surprisingly, a curve-linear relationship was found for emotional problems. Children whose group had a moderate positive atmosphere had the highest scores on emotional problems and children who stayed at a group with a high or low positive

atmosphere had the lowest scores on emotional problems. To examine this result further, the effect of age was used as a control variable to see whether this relationship holds only for young unexperienced toddlers. However, this was not the case. A moderate positive atmosphere at the group might be best described as an inconsistent positive atmosphere. The inconsistency of the group's positive atmosphere could be anxiety increasing. Further research is required but it can be concluded that a positive atmosphere at the group is an important factor in children's anxiety.

Inleiding

Angst hoort bij de ontwikkeling maar kan kinderen ook verstoren in hun ontwikkeling of functioneren (Prins, De Wit & Goudena, 1997). Angst kan omschreven worden als een gevoel van vrees of beklemming dat algemeen kan zijn of gekoppeld aan een situatie of gebeurtenis (Gregory & Eley, 2007; Van Dale, 2014). In de literatuur worden verschillende termen gebruikt die gerelateerd zijn aan angst. Eén hiervan is teruggetrokken gedrag. Teruggetrokken gedrag wordt geassocieerd met sociale terugtrekking en weinig assertief gedrag (Walker, Henderson, Degnan, Penala & Fox, 2013). Andere termen die gebruikt worden om angstig gedrag te omschrijven zijn gedragsremming en verlegenheid. Een positief verband is gevonden tussen gedragsremming en verlegenheid. Daarnaast heeft gedragsremming een negatief verband met sociale competentie (Chen et al., 2014). Er kan dus gezegd worden dat verlegen kinderen terughoudender en minder sociaal competent zijn. In dit onderzoek zullen de termen teruggetrokken gedrag en angst gebruikt worden.

Teruggetrokken gedrag in de kindertijd is een risicofactor voor latere problemen zoals angst, schoolproblemen en problemen in de omgang met leeftijdsgenoten (Rubin, Coplan & Bowker, 2009; Rudasill, Niehaus, Buhs & White, 2013). Naast genetische aanleg (Eley, Bolton, O'Connor, Perrin, Smith & Plomin, 2003) zijn er ook andere kindfactoren, zoals draagkracht, die van invloed kunnen zijn op de ontwikkeling van angst (Boer & Bögels, 2002; Prins, De Wit & Goudena, 1997).

Naast kindfactoren blijkt ook de omgeving van grote invloed te zijn op de ontwikkeling van angst bij kinderen (Eley, et al., 2003; Hettema, Prescott, Meyers, Neale & Kendler, 2005). Een voorbeeld van een omgevingsfactor is de manier waarop ouders omgaan met de angst van hun kind. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat overbescherming van ouders correleert met sociale angst bij kinderen (Vreeke, Muris, Mayer, Huijding & Rapee, 2013). Naast de ouders is ook het voorschoolse onderwijs een belangrijke omgevingsfactor. Jonge kinderen brengen wekelijks relatief veel tijd door op een peutercentrum, zoals een voorschool of peuterspeelzaal

(Logan, Piasta, Justice, Schatschneider & Petrill, 2011). De pedagogisch medewerkers van de peutercentra zijn daardoor belangrijke volwassenen in het leven van deze kinderen (Thomason & La Paro, 2009). In onderzoek wordt vaak de nadruk gelegd op de rol van ouders (onder andere Warren en Simmens, 2005) maar ook de rol van de pedagogisch medewerkers is van belang om te onderzoeken, juist omdat ze belangrijk zijn in het leven van kinderen (Thomason & La Paro, 2009). Pedagogisch medewerkers kunnen bijvoorbeeld als beschermende factor fungeren (Buyse, Verschueren en Doumen, 2011; Prins, De Wit & Goudena, 1997) maar kunnen ook negatief bijdragen op sociaal gebied (Brophy-Herb, Lee, Niever & Stollak, 2007), wat zou kunnen zorgen voor het in stand houden van angst.

Zoals genoemd zijn het peutercentrum en de pedagogisch medewerkers belangrijke beïnvloedende omgevingsfactoren als het gaat om de mate van angst bij kinderen. De sensitiviteit van de pedagogisch medewerker is een eigenschap die angst bij kinderen mogelijk kan beïnvloeden. Sensitiviteit is een begrip dat zijn oorsprong heeft in de hechtingstheorie. Sensitiviteit wordt gedefinieerd als het vermogen om nauwkeurig signalen op te vangen, te interpreteren en hier snel en adequaat op te reageren (Ainsworth, Blehar, Water, & Wall, 1978). Uit onderzoek van Warren en Simmens (2005) blijkt dat een hogere mate van sensitiviteit correleert met een lagere mate van angst. Gezegd moet worden dat dit onderzoek gericht was op de sensitiviteit van ouders en niet op die van pedagogisch medewerkers. Dat de sensitiviteit van pedagogisch medewerkers wel degelijk van belang is, voor het gedrag van jonge kinderen blijkt onder andere uit een onderzoek van Buyse, Verschueren en Doumen (2011). Daarin komt naar voren dat risico's op probleemgedrag bij onveilig gehechte kinderen kunnen verdwijnen wanneer zij sensitieve pedagogisch medewerkers hebben. Of de sensitiviteit van pedagogisch medewerkers ook een positief effect heeft op ernstig verlegen en teruggetrokken gedrag is niet bekend. Kort gezegd kan een sensitief persoon een beschermende omgevingsfactor zijn. Zo heeft een kind met bijvoorbeeld een niet-sensitieve ouder een kleinere kans op bijvoorbeeld scheidingsangst wanneer er in de omgeving een persoon is die wel sensitief en responsief is en daardoor veiligheid biedt aan het kind (Prins, De Wit & Goudena, 1997). Wanneer er echter sprake is van een lage mate van sensitiviteit kan dit mogelijk bijdragen aan een verhoogd risico op angstproblemen (Warren & Simmens, 2005).

Behalve sensitiviteit van de pedagogisch medewerker is de sfeer op de groep mogelijk een andere factor die invloed kan hebben op de ontwikkeling van angst bij kinderen. Uit onderzoek blijkt dat het creëren van een positieve sfeer, ook wel klassenklimaat genoemd, van belang is voor het leren, minder pesten, meer creativiteit en het verminderen van angst.

(Chang, Hsu & Chen, 2013; Gazelle, 2006; Stroud 2013; Ziv & Dolev, 2013). Pedagogisch medewerkers kunnen een sfeer creëren waarin peuters gestimuleerd worden om positief gedrag te laten zien (Farmer, McAuliffe Lines & Hamm, 2011). Een positieve sfeer kan gezonde peerrelaties bevorderen en kan als beschermende factor dienen voor angst (Gazelle, 2006). Wanneer er echter geen positieve sfeer is of zelfs een negatieve sfeer kan dit een risicofactor zijn. Zo worden angstige kinderen vaker afgewezen in een groep met een negatieve sfeer (Gazelle, 2006).

Uit onderzoek blijkt dus dat sensitiviteit en positieve sfeer van invloed kunnen zijn op de mate van angst bij kinderen (Buyse, Verschuieren en Doumen, 2011; Gazelle, 2006; Warren & Simmens, 2005). Binnen dit onderzoek wordt door middel van een heterogene klinisch verwezen steekproef getracht de vraag te beantwoorden of er een verschil bestaat in de mate van angst bij peuters met hoog, middelmatig en laag sensitieve pedagogisch medewerkers. Tevens wordt in dit onderzoek onderzocht of er een verschil bestaat in de mate van angst bij peuters met een hoge, middelmatige of lage positieve sfeer op de groep. Huidig onderzoek kan er voor zorgen dat er meer inzicht wordt verkregen in hoe in de toekomst gerichte ondersteuning geboden kan worden aan kinderen met angst en teruggetrokken gedrag. Zoals genoemd, blijkt uit eerder onderzoek dat de mate van sensitiviteit van de omgeving en een positieve sfeer belangrijke beschermende factoren kunnen zijn voor de ontwikkeling van problemen (Buyse, Verschuieren & Doumen. 2011, Gazelle, 2006). Ondanks dat het onderzoek van Buyse, Verschuieren en Doumen (2011) gericht was op problemen op het gebied van agressie en hechting en de relatie met de pedagogisch medewerker, wordt verwacht dat sensitiviteit van pedagogisch medewerkers eenzelfde invloed kan hebben op de mate van angst bij kinderen. Volgens een onderzoek van Warren en Simmens (2005) gaat een hoge mate van sensitiviteit van ouders samen met een lagere mate van angst. Er wordt verwacht dat de sensitiviteit van pedagogisch medewerkers vergelijkbare effecten zal hebben op kinderen. Tevens wordt verwacht dat een hoge positieve sfeer samengaat met een lagere mate van angst.

Methode

Participanten

De onderzoekspopulatie bestond uit een selecte steekproef van peuters met problemen in de ontwikkeling en/of gedrag afkomstig van voorscholen en peuterspeelzalen uit de gemeente Utrecht. De onderzoekspopulatie is niet representatief voor alle peuters in Nederland omdat het ging om een klinisch verwezen groep. De peuters waren allemaal, met toestemming van hun ouders, aangemeld bij PeuterPlus!. PeuterPlus!, een project van de

Universiteit Utrecht, is een ondersteuningsaanbod voor peuters met moeilijkheden in de ontwikkeling en/of gedrag. Aan het onderzoek hebben 120 peuters deelgenomen. De leeftijd varieerde tussen de 33 en 47 maanden ($M = 40,98$; $SD = 3,42$). De steekproef bestond uit 61 jongens, 38 meisjes en van 21 participanten was het geslacht niet bekend bij de onderzoeker.

Onderzoeksinstrumenten

Classroom Assessment Scoring System (CLASS) (La Paro & Pianta, 2003). De sensitiviteit van de pedagogisch medewerkers werd gemeten door middel van de CLASS. Hierbij is gekeken naar de score op het domein 'sensitiviteit'. Daarnaast werd gebruik gemaakt van het domein 'positieve sfeer' om de mate van positieve sfeer op de groep te beoordelen. Van de CLASS is een 'Toddler' en een 'Pre-K' versie. De CLASS Toddler is een observatie-instrument dat gebruikt wordt om de interacties tussen pedagogisch medewerker en kinderen binnen voorschoolse instellingen te beoordelen (La Paro & Pianta, 2003). In het huidige onderzoek werd de Nederlands versie van de CLASS Toddler gebruikt (Slot, Leseman, Mulder, & Verhagen, 2010). De CLASS Pre-K is bedoeld voor observaties vanaf de basisschool. De CLASS Toddler is begripsvalide (Thomason & La Paro, 2009). De CLASS Pre-K is betrouwbaar gebleken (Howes et al., 2008; Mashburn et al., 2008) en omdat de CLASS Toddler grotendeels gelijk is aan de CLASS Pre-K werd aangenomen dat dit ook een betrouwbaar instrument is. De CLASS observatoren zijn vooraf getraind door iemand die een licentie heeft. Tijdens de training zijn alle observatoren betrouwbaar gebleken.

Teacher Report Form (TRF). De aanwezigheid van angst bij de kinderen werd onderzocht door middel van de Nederlandse vertaling van de TRF (Verhulst, & Van Der Ende, 2004). Hierbij werd gekeken naar de schaal 'internaliserende problemen'. De TRF is oorspronkelijk bedoeld voor leerkrachten maar werd binnen dit onderzoek door de PeuterPlus! medewerker ingevuld. De COTAN beoordeelt de betrouwbaarheid van de TRF als goed en de validiteit als voldoende (Egberink, Vermeulen, & Frima, 2009-2014).

Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). De SDQ (Goodman, 1997) werd gebruikt om de mate van internaliserende problemen te meten vanuit het gezichtspunt van de pedagogisch medewerker. Hierbij werd gekeken naar de schaal 'emotionele problemen'. Hieronder vallen items als 'is snel angstig'. De betrouwbaarheid van de SDQ is door de COTAN als voldoende beoordeeld. De begripsvaliditeit is tevens voldoende. De criteriumvaliditeit is nog onvoldoende vanwege te weinig onderzoek (Egberink, Vermeulen, & Frima, 2009-2014).

Dataverwerking en analyses

De data die verzameld werd met de beschreven instrumenten werd verwerkt in SPSS.

Hierbij werd eenzijdig getoetst met een significantieniveau van $\alpha = .05$. Om te bepalen of hoog sensitieve pedagogisch medewerkers en laag sensitieve pedagogisch medewerkers significant van elkaar verschillen in de mate van angst bij peuters werd een éénweg variantie analyse (ANOVA) gebruikt.

De mate van sensitiviteit en de mate van positieve sfeer zijn ingedeeld in drie categorieën. 'hoog', 'midden' en 'laag'. De categorie 'hoog' betekent een score op de CLASS tussen de 6 en 7 waarbij dit voor sensitiviteit betekent dat er sprake is van een consequente oplettendheid en responsiviteit van de pedagogisch medewerker. Voor positieve sfeer betekent een score tussen de 6 of 7 dat er veel indicaties zijn voor warme relaties, affectie en respect. De categorie midden betekent een score tussen de 4 en 5. Voor sensitiviteit houdt dit in dat de pedagogisch medewerker af en toe oplettend is en inconsequent responsief. Een score in de categorie midden voor positieve sfeer omvat een situatie waarin over het algemeen interesse is in elkaar, er korte momenten van affectie zijn en waarin soms respect is voor elkaar. Tot slot is er nog de categorie 'laag'. Dit betekent een score van 1 tot 3 op de CLASS. Een lage score voor sensitiviteit betekent dat de pedagogisch medewerker niet oplettend is en niet responsief. Een lage score voor positieve sfeer betekent dat er weinig interesse is in elkaar en er nauwelijks positieve affectie is.

Binnen dit onderzoek werd gesproken over angst bij peuters. Internaliserende problemen bij peuters werden hierbij gespecificeerd tot angst. Voor het meten van de mate van angst werd gebruik gemaakt van de TRF en de SDQ. Bij de TRF werd gekeken naar subklinische en klinische scores voor 'internaliserende problemen', 'angst/depressie', 'teruggetrokken gedrag' en 'angst'. Bij de SDQ werd gekeken naar opvallende en zeer opvallende scores op het domein emotionele problemen. Dit zijn alle scores van 5 en hoger. Om te beoordelen of er een relatie is tussen angst bij kinderen en de sensitiviteit van de pedagogisch medewerker en de mate van positieve sfeer op de groep werden de gegevens voor ieder onderdeel van de TRF en voor de SDQ geanalyseerd. De beide meetinstrumenten werden apart geanalyseerd omdat beide instrumenten verschillende informanten hebben.

Resultaten

Volgens het oorspronkelijke onderzoeksplan zouden alleen scores boven de subklinische range worden meegenomen in dit onderzoek. Het aantal participanten dat voldeed aan dit criterium was laag. Voor de TRF was een T-score van 60 of hoger vereist. Voor internaliserende problemen voldeden 20 participanten aan dit criterium. Voor angst/depressie voldeden acht participanten aan het criterium. Voor teruggetrokken gedrag

waren dit 33 participanten en voor angst 11 participanten. Voor de SDQ was een score van 5 of hoger op het onderdeel emotionele problemen vereist. Acht participanten voldeden aan dit criterium. Het onderzoek richtte zich daarom op symptomen van angst in plaats van op angstproblemen. Door middel van een Pearson correlatie werd gekeken in hoeverre de TRF onderdelen en de SDQ met elkaar samenhangen. Uit de analyse bleek dat er een matige samenhang is tussen internaliserende problemen (TRF) en emotionele problemen (SDQ), $r(97) = .283, p = .005$. Een matig tot grote samenhang werd gevonden tussen angst/depressie (TRF) en emotionele problemen (SDQ), $r(97) = .413, p < .001$. Er werd geen significante samenhang gevonden tussen teruggetrokken gedrag (TRF) en emotionele problemen (SDQ), $r(97) = .095, p = .350$. Een grote samenhang werd gevonden tussen angst DSM (TRF) en emotionele problemen (SDQ), $r(97) = .465, p < .001$.

De resultaten van de ANOVA voor sensitiviteit worden weergegeven in tabel 1. Voor sensitiviteit is er voor de verschillende onderdelen van de TRF steeds een lineair verband zichtbaar waarbij de peuters met een laag sensitieve pedagogisch medewerker de hoogste angstscores hadden. Voor de SDQ is een curve lineair verband zichtbaar waarbij de peuters met een middelmatig sensitieve pedagogisch medewerker de hoogste angstscores hadden en de peuters met een lage en hoge sensitieve pedagogisch medewerker de laagste angstscores. Geen van de resultaten voor sensitiviteit waren echter significant. De resultaten van de ANOVA voor positieve sfeer lieten voor de verschillende onderdelen van de TRF zien dat met name een hoge positieve sfeer op de groep samenging met weinig angstsymptomen. De verschillen tussen een middelmatige en lage positieve sfeer op de groep waren klein. Voor positieve sfeer werd vanwege ongelijkheid in variantie tussen de groepen, voor de variabelen angst/depressie, angst DSM en emotionele problemen, non paramedisch getoetst door middel van de Kruskal-Wallis. Hierbij werd een significant verschil gevonden tussen de pedagogisch medewerkers die verschilden in de mate waarin zij een positieve sfeer creëerden op de groep en de scores op angst/depressie (TRF, $p < .01$). Uit de Tamhane bleek dat de categorieën midden en hoog significant van elkaar verschillen $p = .02$. Om het curve lineair verband te kunnen verklaren is gekeken of er sprake is van een interactie-effect met leeftijd. Hierbij waren de participanten ingedeeld in twee leeftijdscategorieën; 'jong' en 'oud'. Alle kinderen met een leeftijd tussen de 33 en 41 maanden vielen onder de categorie 'jong' en kinderen met een leeftijd tussen de 41 en 47 maanden vielen onder de categorie 'oud'. Zoals te zien in figuur 1 was er geen sprake van een significant interactie-effect $F(2, 73) = 1.30, p = .28$. Opvallend is echter wel dat de jongere peuters de meeste angst lieten zien wanneer er sprake was van een lage positieve sfeer en de oudere peuters de minste angst.

SENSITIVITEIT PEDAGOGISCH MEDEWERKERS, POSITIEVE SFEER EN ANGST BIJ PEUTERS

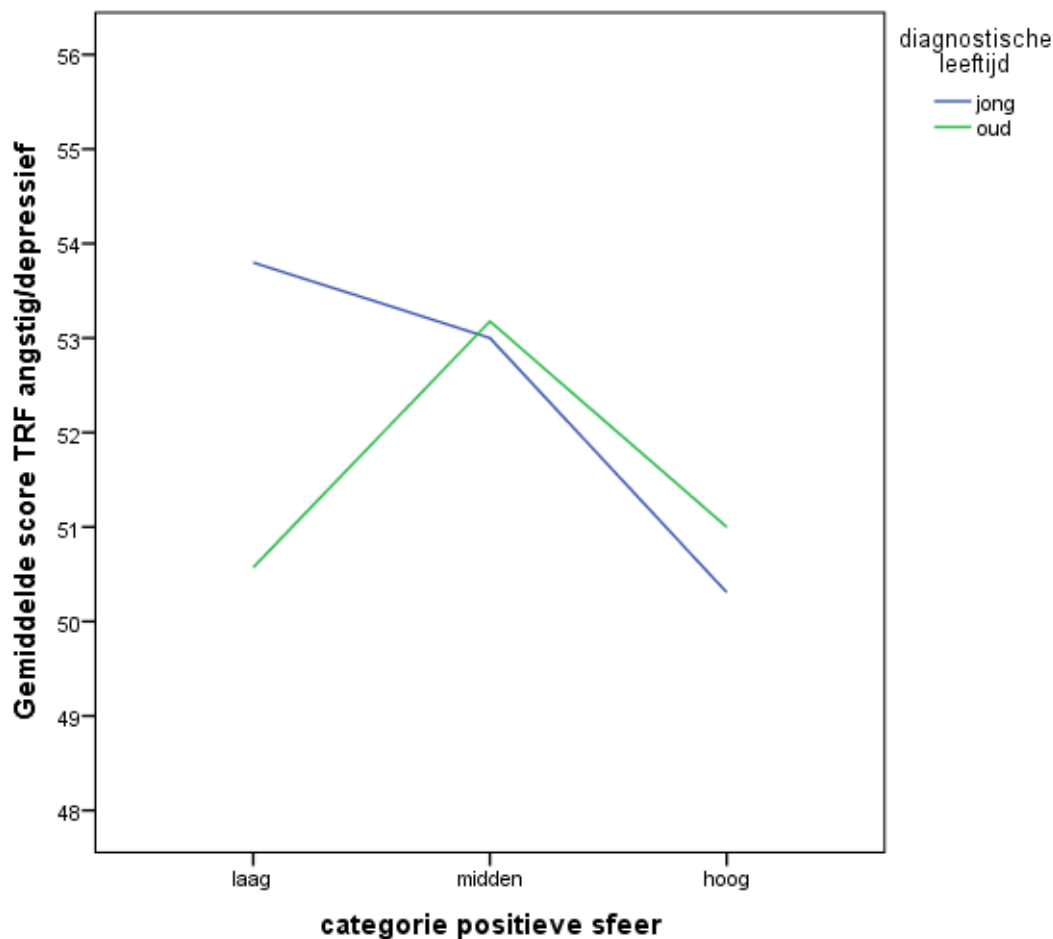
Tabel 1.

Resultaten voor sensitiviteit en positieve sfeer

	TRF				SDQ
	internaliserend	angst/depressie	teruggetrokken	angst DSM	emotionele problemen
Sensitiviteit					
df	2,86	2,86	2,86	2,86	2,97
<i>F</i>	1.91	.94	.65	1.92	.87
<i>p</i>	.15	.39	.53	.15	.42
Laag M(SD)	53.35 (12.07)	53.33 (4.64)	59.05 (8.58)	54.33 (5.46)	1.23 (1.58)
Midden M(SD)	51.14 (8.25)	52.18 (4.08)	57.47 (6.91)	52.29 (4.47)	1.69 (1.72)
Hoog M(SD)	47.47 (9.65)	51.58 (3.88)	56.32 (8.47)	51.79 (3.65)	1.32 (1.30)
Positieve sfeer					
df	2,87	2,87	2,87	2,87	2,98
<i>F</i>	2.34	-	1.49	-	-
<i>p</i>	.10	<.01*	.23	.02*	.02*
Laag M(SD)	52.10 (12.70)	52.90 (4.57)	59.14 (8.41)	54.10 (5.29)	.96 (1.17)
Midden M(SD)	52.72 (12.70)	53.21 (8.84)	58.46 (7.57)	53.31 (5.28)	2.13 (1.88)
Hoog M(SD)	48.00 (7.65)	50.73 (1.76)	55.80 (7.22)	50.87 (1.87)	1.50 (1.60)

* Kruskal Wallis test

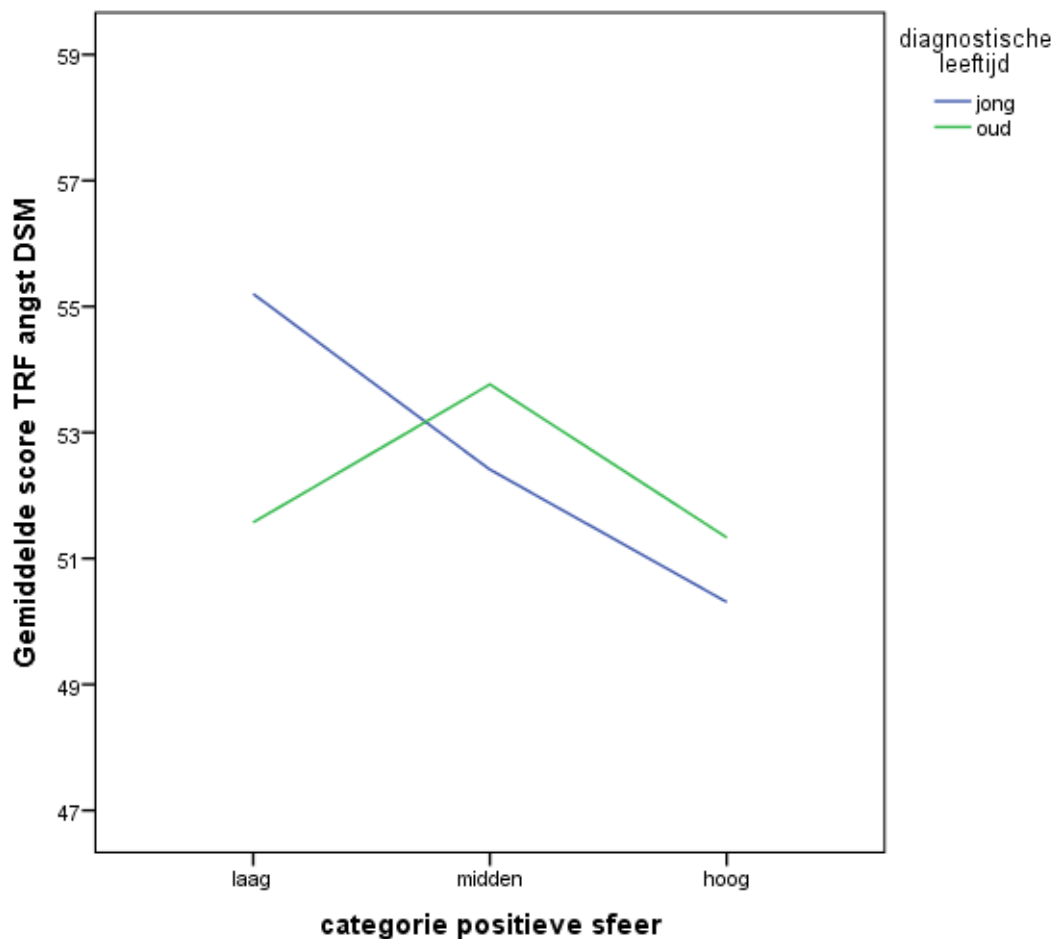
Figuur 1.

Gemiddelde score voor TRF angstig/depressief per categorie positieve sfeer, verdeeld voor jonge en oude peuters

Er werd een significant effect van positieve sfeer gevonden op angstproblemen zoals gemeten met de TRF. Er werd opnieuw non-parametrisch getoetst met de Kruskal-Wallis, $p = .02$. In tabel 1 is te zien dat er sprake is van een lineair verband waarbij de peuters met de laagste positieve sfeer op de groep, de hoogste score voor angst lieten zien. Voor de post-hoc analyse werd de Tamhane gebruikt. De Tamhane liet zien dat zowel de categorieën midden en hoog ($p = .03$) als de categorieën laag en hoog ($p = .04$) significant van elkaar verschilden. In figuur 2 is een, weliswaar niet significant, effect van leeftijd zichtbaar $F(2, 73) = 1.99$, $p = .15$. Opvallend is dat de jongere peuters de meeste angst lieten zien wanneer er sprake was van een lage positieve sfeer. Dit in tegenstelling tot de oudere peuters waarbij juist de minste angst zichtbaar was bij een lage positieve sfeer.

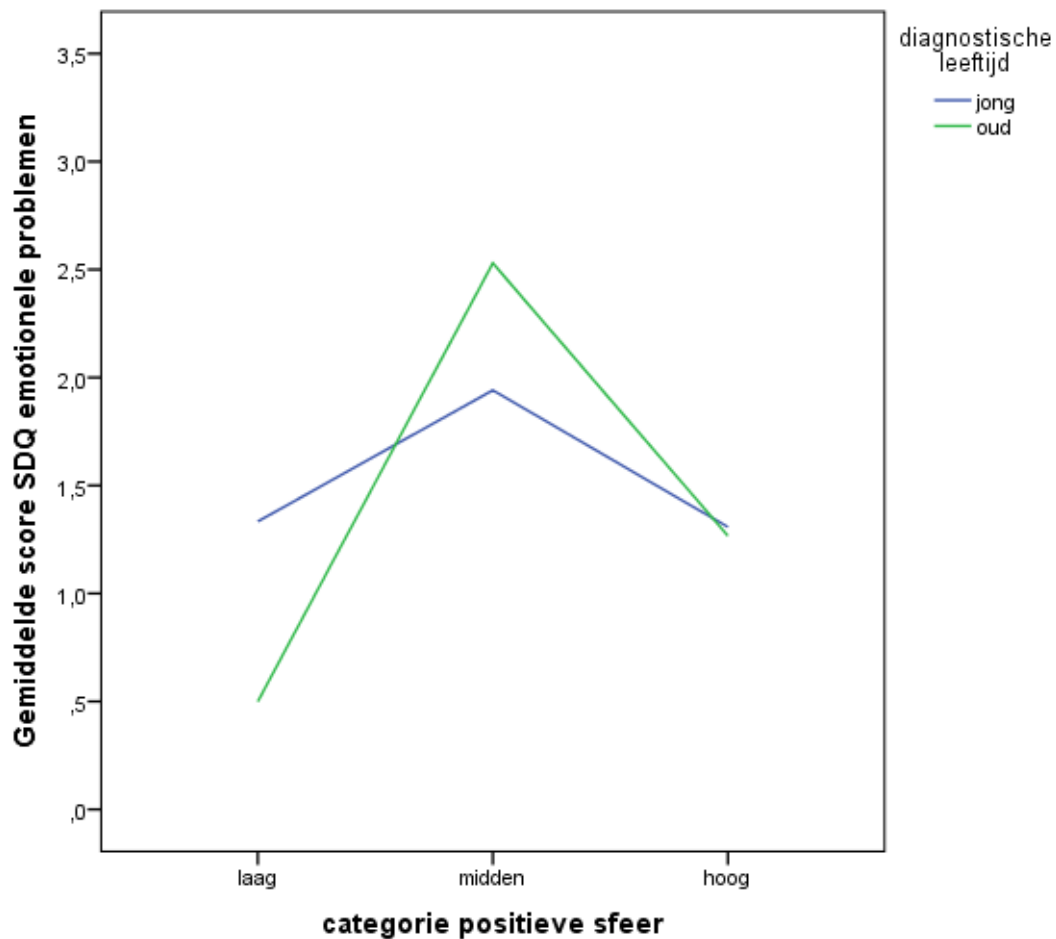
Figuur 2.

Gemiddelde angstscores (DSM) op de TRF per categorie positieve sfeer, verdeeld voor jonge en oude peuters

Uit de Kruskal-Wallis bleek dat positieve sfeer een significant effect liet zien op de SDQ emotionele problemen, $p = .02$. Zoals zichtbaar in tabel 1 is er sprake van een curve lineair verband waarbij de peuters met een middelmatige positieve sfeer op de groep het hoogst scoorden op emotionele problemen en kinderen met een hoge of lage positieve sfeer het laagst scoorden op emotionele problemen. Uit de Tamhane kwam naar voren dat de categorieën laag en midden ($p = .01$) en de categorieën midden en hoog ($p = .04$) significant van elkaar verschilden. Er is gekeken of leeftijd een verklaring vormt voor het curve lineair verband. Een interactie-effect van leeftijd is zichtbaar in figuur 3. Dit effect is echter niet significant $F(2, 74) = 1.12, p = .31$. Zowel de oudere als de jonge peuters lieten de meeste angst zien wanneer er sprake was van een matige positieve sfeer op de groep en minder angst wanneer er sprake was van een lage of hoge positieve sfeer. Oude en jonge kinderen worden op dezelfde manier beïnvloed door de mate van positieve sfeer op de groep.

Figuur 3.

Gemiddelde emotionele problemen op de SDQ per categorie positieve sfeer, verdeeld voor jonge en oude peuters

Voor de TRF internaliserend en TRF teruggetrokken gedrag is een ANOVA uitgevoerd. Uit de resultaten van de ANOVA bleek dat er geen significante resultaten waren voor de variabelen TRF internaliserende problemen $F(2,87) = 2.34, p = .10$ en voor TRF teruggetrokken gedrag $F(2,87) = 1.49, p = .23$.

Discussie

Dit onderzoek onderzocht de relatie tussen angst bij peuters en kwaliteitskenmerken van de groep. Wat betreft de kwaliteitskenmerken ging het om de mate van sensitiviteit van de pedagogisch medewerkers en de mate van positieve sfeer op de groep. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de invloed van sensitiviteit van pedagogisch medewerkers en de mate van positieve sfeer op de groep op angst bij peuters. Door middel van dit onderzoek is

getracht meer inzicht te krijgen met betrekking tot de invloed van deze factoren op angst bij kinderen.

Uit de resultaten bleek dat de mate waarin peuters symptomen van angst vertonen niet afhankelijk is van de sensitiviteit van de pedagogisch medewerker. De resultaten voor de verschillende onderdelen van de TRF laten allemaal het verwachte lineaire verband zien waarbij de meeste angst te zien is op de groep met een laag sensitieve pedagogisch medewerker, maar geen van de resultaten waren significant. De scores op de SDQ laten een iets ander beeld zien, want kinderen met de hoogste scores op emotionele problemen zaten in een groep met een middelmatig sensitieve pedagogisch medewerker, terwijl de kinderen met de laagste score op emotionele problemen in een groep zaten met hoog-sensitieve pedagogisch medewerkers of juist laag sensitieve pedagogisch medewerkers. In een onderzoek van Warren en Simmens (2005) werd wel een significante relatie gevonden tussen een hoge mate van sensitiviteit van ouders en een lagere mate van angst bij kinderen. In dit onderzoek werden geen significante resultaten gevonden en het lijkt er dus op dat de rol van de pedagogisch medewerkers minder groot is dan die van ouders wanneer het gaat om de invloed van sensitiviteit op angst.

Uit de resultaten bleek dat de mate waarin peuters symptomen van angst vertonen afhankelijk is van de mate van positieve sfeer op de groep. Voor angstproblemen, zoals gedefinieerd door de DSM, werd een significant lineair verband gevonden. Het gevonden resultaat komt overeen met eerder onderzoek. Zo blijkt uit het onderzoek van Gazelle (2006) dat klassenklimaat de potentie heeft om als een buffer te fungeren tegen de risico's op problemen bij angstige kinderen. Uit een onderzoek van Stroud (2013) blijkt dat wanneer er in de klas gebruik wordt gemaakt van humor, dit kan bijdragen aan een positief klassenklimaat en aan het verminderen van angst. Ook het afspelen van achtergrondmuziek kan bijdragen aan het creëren van een positieve sfeer en aan het verminderen van angst (Ziv & Dolev, 2013).

Opvallend was dat er een curve lineaire trend zichtbaar was voor emotionele problemen (SDQ) wanneer gekeken werd naar de mate van positieve sfeer. Om de gevonden curve lineaire verbanden te kunnen verklaren werd gekeken of de verschillen in de mate van positieve sfeer afhankelijk was van de leeftijd van de kinderen. Verwacht werd dat jongere peuters mogelijk nog moeten wennen aan de groep en daardoor meer gevoelig zijn voor verschillen in positieve sfeer dan oudere peuters. Er bleek in geen van de gevallen sprake te zijn van een significant effect van leeftijd. Wel werd gevonden dat de jongste peuters de meeste emotionele problemen lieten zien bij een lage positieve sfeer op de groep en de oudste peuters de minste emotionele problemen.

Het vinden van een curve lineair verband voor de SDQ zou te maken kunnen hebben met dat een middelmatige positieve sfeer wisselend is en dus niet consistent. Op een groep met een middelmatige positieve sfeer is er 'soms' sprake van respect en 'af en toe' sprake van positieve affectie. Dit zou kunnen betekenen dat kinderen niet altijd weten waar ze aan toe zijn omdat de sfeer per dagdeel kan verschillen, wat een gevoel van onveiligheid kan geven. Uit een onderzoek van Berg-Nielsen, Vikan & Dahl (2002) blijkt dat een opvoeding die gekenmerkt wordt door inconsistentie het gevoel bij kinderen geen invloed te kunnen uitoefenen op de situatie kan versterken. Mogelijk kan dit gevoel ook versterkt worden wanneer er op een voorschool sprake is van inconsistent handelen van de pedagogisch medewerker. Vroege ervaringen met het gevoel geen controle te hebben over een situatie kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van angst doordat ze leiden tot een psychologische kwetsbaarheid (Chorpita en Barlow, 1998).

Opvallend is echter dat, in tegenstelling tot de SDQ, er voor de TRF geen duidelijk curve lineair verband gevonden is. Mogelijk komt dit doordat voor het scoren van de TRF en de SDQ verschillende informanten gebruikt zijn. Verder onderzoek is nodig om dit verschil te kunnen verklaren.

Het is van belang rekening te houden met een aantal beperkingen van dit onderzoek. Zo waren er te weinig participanten met een angstscore boven de subklinische range waardoor er niet meer gesproken kan worden over angstproblemen maar enkel over symptomen van angst. Bij verder onderzoek zou gebruik gemaakt kunnen worden van een klinische groep met alleen angstige kinderen waardoor er voldoende participanten zijn met een angstscore boven de subklinische range.

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een selecte steekproef. Voor een meer algemeen beeld van de relatie tussen angst en kwaliteitskenmerken van de groep wordt aangeraden om bij volgend onderzoek gebruik te maken van een aselechte steekproef zodat resultaten ook gegeneraliseerd kunnen worden. Zo kan bijvoorbeeld informatie verzameld worden van verschillende voorscholen, waarbij niet alleen gekeken wordt naar klinisch verwezen kinderen maar waarbij alle kinderen in de groep worden meegenomen in onderzoek. Daarbij zou ook onderzocht kunnen worden of er bijvoorbeeld een relatie is tussen druk gedrag of taalproblemen en kwaliteitskenmerken van de groep.

Naast verbeterpunten zijn er ook een aantal sterke punten te noemen van dit onderzoek. Zo is er gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksinstrumenten en informanten om angst te meten. De observatie door middel van de CLASS heeft één gehele dag plaatsgevonden waardoor verschillende situaties op de dag geobserveerd en beoordeeld

konden worden. Daarnaast heeft het onderzoek op verschillende voorscholen plaatsgevonden wat de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot.

Het is belangrijk om in verder onderzoek naar angst meer factoren mee te nemen die van invloed kunnen zijn op angstproblemen dan in het huidige onderzoek. Hierbij kan gedacht worden aan kindfactoren zoals etnische achtergrond en geslacht maar ook aan omgevingsfactoren zoals de manier waarop ouders omgaan met de angst van hun kind, de mate van angst en stress bij ouders en pedagogisch medewerkers en groepsfactoren. Wanneer deze factoren meegenomen worden in verder onderzoek naar de invloed van pedagogisch medewerkers op angst bij kinderen, kan meer inzicht worden verkregen in de rol van deze kind- en omgevingsfactoren.

Uit onderzoek blijkt dat etnische achtergrond een voorspeller is van psychische problemen zoals angststoornissen (De Wit, et al., 2008). Verder blijkt uit onderzoek van McLean, Asnaani, Litz & Hofmann (2011) dat angst vaker voor komt bij vrouwen, daarom wordt aangeraden deze variabelen mee te nemen in volgend onderzoek.

Wanneer gekeken wordt naar omgevingsfactoren wordt allereerst aangeraden de interactie tussen ouders en kind en de mate van angst bij ouders als variabelen mee te nemen. Want, zo blijkt uit onderzoek, de interactie tussen moeders en kinderen is een opvallende voorspeller van angst van kinderen (Whaley, Pinto & Sigman, 1999). Ouders kunnen overbeschermend zijn wat een negatieve invloed kan hebben op de ontwikkeling van angst bij kinderen (Vreeke, et al., 2013). Verder is bekend dat angst van moeders samengaat met meer angstsymptomen bij kinderen. Daarnaast is bekend dat angstige moeders minder sensitief zijn (Warren, et al., 2003). Een hoge mate van sensitiviteit van moeders gaat samen met minder angstsymptomen (Warren en Simmens, 2005).

Zoals genoemd, heeft angst van ouders en hun manier van omgaan met het kind invloed op de angst bij kinderen. Eventuele aanwezige angst bij pedagogisch medewerkers en hun manier van omgaan met het kind zouden tevens van invloed kunnen zijn. Maar ook andere persoonlijke eigenschappen zoals de emotionele intelligentie van de pedagogisch medewerkers zouden van invloed kunnen zijn. Uit een onderzoek van De Schipper, Riksen-Walraven, Geurts & Derksen (2008) blijkt namelijk dat een hoge emotionele intelligentie vakkundiger opvoedgedrag voorspelt. Naast eigenschappen van pedagogisch medewerkers kunnen ook groepsfactoren van invloed zijn. Zo blijkt uit onderzoek dat groepsgrootte een belangrijke beïnvloedende factor is voor de kwaliteit van de interactie tussen de pedagogisch medewerker en de kinderen (De Schipper, Riksen-Walraven & Geurts, 2006).

Zoals eerder genoemd, blijkt uit het huidige onderzoek dat de mate waarin peuters symptomen van angst vertonen afhankelijk is van de mate van positieve sfeer op de groep. In verder onderzoek zou aandacht besteed moeten worden aan welke factoren mogelijk bijdragen aan het kunnen creëren van een positieve sfeer. Hoe meer onderzoek er naar verschillende mogelijke beïnvloedende factoren wordt gedaan, hoe meer inzicht er wordt verkregen en hoe beter er methodes en beleid kunnen worden ontwikkeld om angst bij kinderen te behandelen en te voorkomen.

Verder onderzoek is dus wenselijk. Toch kan reeds geconcludeerd worden dat met name positieve sfeer op de groep een belangrijke factor is voor angst bij kinderen. Door dit onderzoek is er meer inzicht verkregen in de rol van sfeer op de groep en daarmee het belang van de pedagogisch medewerkers.

Referenties

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Water, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment, a psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum Associates.
- Berg-Nielsen, T. S., Vikan, A., & Dahl, A. A. (2002). Parenting related to child and parental psychopathology: A descriptive review of the literature. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7, 529-552. doi:10.1177/1359104502007004006
- Boer, F., & Bögels, S. M. (2002). Angststoornissen bij kinderen: Genetische en gezinsinvloeden. *Kind en Adolescent*, 23, 167-178. doi:10.1007/BF03060858
- Brophy-Herb, H. E., Lee, R. E., Niever, M. A., & Stollak, G. (2007). Preschoolers' social competence: Relations to family characteristics, teacher behaviors and classroom climate. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28, 134-148. doi:10.1016/j.appdev.2006.12.004
- Buyse, E., Verschueren, K., & Doumen, S. (2011). Preschoolers' attachment to mother and risk for adjustment problems in kindergarten: Can teachers make a difference? *Social Development*, 20, 33-50. doi:10.1111/j.1467-9507.2009.00555.x
- Chang, C. P., Hsu, C. T., & Chen, I. J. (2013). The relationship between the playfulness climate in the classroom and student creativity. *Quality and Quantity*, 47, 1493–1510. doi:10.1007/s11135-011-9603-1
- Chen, X., Zhang, G., Liang, Z., Zhao, S., Way, N., Yoshikawa, H., & Deng, H. (2014). Relations of behavioural inhibition with shyness and social competence in Chinese children: Moderating effects of maternal parenting. *Infant and Child Development*, 23, 343–352. doi:10.1002/icd
- De Schipper, E. J., Riksen-Walraven, J. M., Geurts, S. A. E., & Derksen, J. J. L. (2008). General mood of professional caregivers in child care centers and the quality of caregiver-child interactions. *Journal of Research in Personality*, 42, 515-526. doi:10.1016/j.jrp.2007.07.009
- De Schipper, E. J., Riksen-Walraven, J. M., & Geurts, S. A. E. (2006). Effects of child-caregiver ratio on the interactions between caregivers and children in child-care centers: An experimental study. *Child Development*, 77, 861-874. doi:10.1111/j.1467-8624.2006.00907.x
- De Wit, M. A. S., Tuinebreijer, W. C., Dekker, J., Beekman A. T. F., Gorissen, W. H. M., Schrier, A. C., ... Verhoeff, A. P. (2008). Depressive and anxiety disorders in different ethnic groups. A population based study among native Dutch, and Turkish,

- Moroccan and Surinamese migrants in Amsterdam. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *43*, 905-912. doi:10.1007/s00127-008-0382-5.
- Egberink, I. J. L., Vermeulen, C. S. M., & Frima, R. M. (2009-2014). *COTAN Documentatie*. Amsterdam: Boom test Uitgevers.
- Eley, T. C., Bolton, D., O'Connor, T. G., Perrin, S., Smith, P., & Plomin, R. (2003). A twin study of anxiety-related behaviors in pre-school children. *Journal of Child Psychiatry*, *44*, 945-960. doi:10.1111/1469-7610.00179.
- Farmer, T. W., McAuliffe Lines, M., & Hamm, J. V. (2011). Revealing the invisible hand: The role of teachers in children's peer experiences. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *32*, 247-256. doi:10.1016/j.appdev.2011.04.006
- Gazelle, H. (2006). Class climate moderates peer relations and emotional adjustment in children with an early history of anxious solitude: A child X environment model. *Developmental Psychology*, *42*, 1179-1192. doi:10.1037/0012-1649.42.6.1179
- Goodman, R. (2006). Nederlandse vertaling van de Strengths and Difficulties Questionnaire van Goodman (1997).
- Gregory, A. M., & Eley, T. C. (2007). Genetic influences on anxiety in children: What we've learned and where we're heading. *Clinical Child and Family Psychology*, *10*, 199-212. doi:10.1007/s10567-007-0022-8
- Hettema, J. M., Prescott, C. A., Meyers, J. M., Neale, M. C., & Kendler, K. S. (2005). The structure of genetic and environmental risk factors for anxiety disorders in men and women. *Archives of General Psychiatry*, *62*, 182-189. doi:10.1001/archpsyc.62.2.182.
- Howes, C., Burchinal, M., Pianta, R., Bryant, D., Early, D., Clifford, R., & Barbarin, O. (2008). Ready to learn? Children's pre-academic achievement in pre-kindergarten programs. *Early Childhood Research Quarterly*, *23*, 27-30. doi:10.1016/j.esresq.2007.05.002
- La Paro, K. M., & Pianta, R. C. (2003). *CLASS: Classroom Assessment Scoring System*. Charlottesville: University of Virginia.
- Logan, J. A. R., Piasta, S. B., Justice, L. M., Schatschneider, C., & Petrill, S. (2011). Children's attendance rates and quality of teacher-child interactions in at-risk preschool classrooms: Contribution to children's expressive language growth. *Child Youth Care Forum*, *40*, 457-477. doi:10.1007/s10566-011-9142-x
- Mashburn, A. J., Pianta, R. C., Hamre, B. K., Downer, J. T., Barbarin, O. A., Bryant, D., ... Howes, C. (2008). Measures of classroom quality in prekindergarten and children's

- development of academic, language, and social skills. *Child Development*, 79, 732-749.
- McLean, C. P., Asnaani, A., Litz, B. T., & Hofmann, S. G. (2011). Gender differences in anxiety disorders: Prevalence, course of illness, comorbidity and burden of illness. *Journal of Psychiatric Research*, 45, 1027-1035. doi:10.1016/j.jpsychires.2011.03.006
- Prins, P. J. M., De Wit, C. A. M., & Goudena, P. P. (1997) Angst in ontwikkelingspsychopathologisch perspectief. *Kind en Adolescent*, 18, 127-136. doi:10.1007/BF03060666
- Rubin, K. H., Coplan, R. J., & Bowker, J. C. (2009). Social withdrawal in childhood. *The Annual Review of Psychology*, 60, 141–71. doi:10.1146/annurev.psych.60.110707.163642
- Rudasill, K. M., Niehaus, K., Buhs, E., & White, J. M. (2013). Temperament in early childhood and peer interactions in third grade: The role of teacher–child relationships in early elementary grades. *Journal of School Psychology*, 51, 701-715. doi:10.1016/j.jsp.2013.08.002
- Slot, P. L., Leseman, P. P. M., Mulder H., & Verhagen, J. (2010). *Nederlandse vertaling van de Classroom Assessment Scoring System*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Stroud, R. (2013). The laughing EFL classroom: Potential benefits and barriers. *English Language Teaching*, 10, 72-85. doi:10.5539/elt.v6n10p72
- Thomason, A. C., & La Paro, K. M. (2009). Measuring the quality of teacher-child interactions in toddler child care. *Early Education & Development*, 20, 285-304. doi:10.1080/10409280902773351
- Van Dale (2014). Nederlands online woordenboek. Van Dale Uitgevers. Verkregen van: <http://vandale.nl/opzoeken?pattern=angst&lang=nn#.VIbVxF50wdk>
- Verhulst, F. C., & Van Der Ende, J. (2004). *Nederlandse vertaling van de Teacher's Report Form*. Rotterdam: Erasmus Medisch Centrum.
- Vreeke, L. J., Muris, P., Mayer, B., Huijding, J., & Rapee, R. M. (2013). Skittish, shielded, and scared: Relations among behavioral inhibition, overprotective parenting, and anxiety in native and non-native Dutch preschool children. *Journal of Anxiety Disorders*, 27, 703-710. doi:10.1016/j.janxdis.2013.09.006
- Walker, O. L., Henderson, H. A., Degnan, K. A., Elizabeth C. Penela, E. C., & Fox, N. A. (2013). Associations between behavioral inhibition and children's social

- problem-solving behavior during social exclusion. *Social Development*, 23, 487-501. doi:10.1111/sode.12053
- Warren, S. L., Gunnar, M. R., Kagan, J., Anders, T. F., Simmens, S. J., Rones, M., ... Sroufe, L. A. (2003). Maternal panic disorder: Infant temperament, neurophysiology, and parenting behaviors. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 42, 814–825. doi:10.1097/01.CHI.0000046872.56865.02
- Warren, S. L., & Simmens, S. L. (2005). Predicting toddler anxiety/depressive symptoms: Effects of caregiver sensitivity on temperamentally vulnerable children. *Infant Mental Health Journal*, 26, 40-55. doi:10.1002/imhj.20034
- Whaley, S. E., Pinto, A., & Sigman, M. (1999). Characterizing interactions between anxious mothers and their children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 826-836. doi:10.1037/0022-006X.67.6.826
- Ziv, N., & Dolev, E. (2013). The effect of background music on bullying: A pilot study. *Children & Schools*, 2, 83-90. doi:10.1093/cs/cdt006